

Liliana BOTNARU
Institutul de Filologie al AȘM
(Chișinău)

VARIETĂȚILE DE LIMBĂ: FACTORI ȘI CRITERII DE CLASIFICARE

Language varieties: factors and criteria of classification

Abstract: Language variability could be defined as a property of any natural language to occur in a variety of ways, depending on temporal, social and territorial factors, since the language evolution is often influenced not only by cultural, geographic, political and social factors, but also by the individual situations of communication. In this manner a language changes from a „monolith” form to a „composite” one. For these reasons, the current linguistics distinguishes four types of varieties: diachronic, diaphasic, diastratic, diatopic and, more recently, diamesic.

Key words: variability, variety, diachronic, diaphasic, diastratic, diatopic.

Rezumat: Variabilitatea limbii ar putea fi definită drept o proprietate a oricărei limbi naturale de a se produce prin diverse moduri, în funcție de factorii temporali, sociali și teritorialii, întrucât, de cele mai multe ori, parcursul dezvoltării unei limbi este influențat atât de factorii culturali, geografici, politici și sociali, cât și de situațiile de comunicare individuale. Drept rezultat, o limbă devine din „monolit” un „compozit”. Din aceste considerente, lingvistica actuală distinge patru tipuri de varietăți: diacronică, diafazică, diastratică, diatopică și, mai nou, diamezică.

Cuvinte-cheie: variabilitate, varietate, diacronic, diafazic, diastratic, diatopic.

Orice limbă este un sistem de semne organizate într-un anumit mod, în baza unui sistem de reguli specifice unei anumite comunități de locutori, prin care se distinge de alte limbi, singularizându-se. Bineînțeles, există diverse afinități, mai ales între limbile înrudite, ceea ce permite determinarea etimologică a vocabularului unei limbi, a structurii fonetice și gramaticale a acesteia. Variabilitatea constituie capacitatea de modificare și fluctuație a oricărei limbi naturale, de a se produce sub diferite forme și variații (fonetice, lexicale și gramaticale); adică atunci când se actualizează în scris sau oral, limba devine, drept urmare, mai variată, mai complexă, multiformă, se diversifică în dinamicitatea sa.

Descrierea variațiilor unei limbi sau a dialectelor acestei limbi, precum și explorarea potențialului creativ al limbii vorbite (al limbajului) nu ar fi posibilă fără a apela la corelația diatopică – diastratică – diafazie. E. Coșeriu [1, p. 11] susține că datorită alterității se nasc

nu numai varietăți, dar și așa-numitele omogenități: omogenități în sens diatopic – dialecte, omogenități în sens sociocultural – stratificări sociale în funcție de varietatea (forma) de limba vorbită, omogenități în sens diafazic – stiluri de limbă. Însă, referindu-se la limba română, dânsul consideră că, în cazul acesteia, aproape că nu există diferențe între nivelul limbii comune și nivelul limbii exemplare. Diferențele determinate țin mai mult de nivelul fonetic și de vocabular, pe când nivelul gramatical atestă foarte puține distincții. „Aproape că nu există diferențe între limba comună, care reprezintă o varietate regională, și limba exemplară, adică limba standard” [2, p. 16].

Variabilitatea limbii ar putea fi definită drept o proprietate a oricărei limbi naturale de a se produce prin diverse moduri, în funcție de factorii temporali, sociali și teritoriali, întrucât, de cele mai multe ori, parcursul dezvoltării unei limbi este influențat de acești factori, cât și de situațiile de comunicare individuale. Drept rezultat, o limbă devine din „monolit”, dintr-o formă unitară, bine încheagată, un „compozit”, ramificându-se în diferite varietăți.

Varietatea este concepută ca un subsistem, o structură de variante lingvistice corespunzătoare, care se situează în diverse domenii lingvistice: fonologie, morfologie, sintaxă și lexicologie. Prin variantă de limbă subînțelegem o manifestare concretă a unei variabile, de exemplu, în franceză: folosirea modului în *c'est dommage qu'il pleuve* (varianta 1) vs. *c'est dommage qu'il pleut* (varianta 2). Ch. Meisner [3] susține că variantele care constituie o varietate formează o „co-variație” stabilă, iar o co-variație între mai multe variante lingvistice e o condiție necesară, dar nu suficientă pentru a defini o varietate de limbă. Mai e nevoie și de corelația cu diversele variante extralingvistice. Drept exemplu, Meisner afirmă că „o varietate lingvistică – dialectul X poate fi plasată într-o arhitectură variațională a unei limbi istorice precum o rețea de variante lingvistice co-ocurente, marcate diatopic și produse de către un grup de locutori care provin din aceeași zonă geografică. Astfel, „co-variația” este reprezentată de faptul că mai multe variante lingvistice sunt sistematic co-ocurente și se manifestă în funcție de un factor extra-lingvistic.” Lingvista evidențiază afinitatea puternică, relația de implicare dintre două sau mai multe variante lingvistice, deducând de asemenea și imposibilitatea detașării unei varietăți de limbă diferențiată în funcție de un criteriu de clasificare de o altă varietate diferențiată în funcție de alt criteriu de clasificare, or o limbă nu poate fi studiată separat din punctul de vedere al diversității sale geografice, sociale sau stilistice, toate dimensiunile sale interferând și conturând limba în totalitatea sa.

Pentru a efectua o clasificare a varietăților de limbă, e necesar, în primul rând, să consultăm literatura de specialitate și să analizăm concepțiile lingviștilor moderni asupra criteriilor de clasificare, precum și asupra factorilor care generează repartitia unei limbi în diverse tipuri.

În concepția lingvistei franceze L. Martinet [4], factorii sau particularitățile de bază care influențează evoluția unei limbi sunt:

- 1) orice limbă tinde să-și păstreze unitatea și identitatea;
- 2) rolul imitării, în special între clasele sociale diferite;

3) problematica actualizării și adaptării unui context anumit;
 4) influența literaturii (pentru clasele sociale elevate și cultivate);
 5) locutorii-bărbați și locutorii-femei se diferențiază prin felul de a vorbi;
 6) factorii „externi”, catastrofele naturale (tsunami, uragane) sau politice (războaie etc.), care impun modificări în felul de a vorbi o limbă și dezvoltarea mai multor mijloace de comunicare în legătură cu evenimentele respective.

Așadar, orice limbă reprezintă un popor, o identitate, fiind unul din elementele care-l întregesc, care-i „leagă” pe toți reprezentanții săi, sub conștiința apartenenței aceluiși neam, aceleiași origini și istorie. Nu în zadar, parcursul evolutiv al unei limbi ne demonstrează că invazia, cotropirea unui popor, asimilarea și subjugarea acestuia se efectua demarând, în primul rând, cu nimicirea limbii, cu eliminarea conștiinței identitare, cu deznaționalizarea și distanțarea de origini. Un popor care-și pierde limba se pierde pe sine, devine alt popor.

Al doilea factor menționat de L. Martinet ar putea fi reprezentat cel mai bine prin abordarea lui W. Labov: variația socială a limbii, adică diversele utilizări ale limbii de către diverși locutori în cadrul unei comunități lingvistice. Cercetarea lui Labov a constatat în realizarea unui „experiment lingvistic”; astfel, dânsul a selectat 3 prăvălii amplasate în locuri diferite și destinate unui contingent diferit de clienți („diferențiere teritorială și socială”) din New York City: Saks Fifth Avenue (destinat clasei sociale „înalte”), Macy’s (pentru clasa medie) și S. Klein (pentru clasa cea mai puțin prestigioasă). Metoda de investigație a cercetătorului american era următoarea: lingvistul se apropia de angajat, în postura de client, cerând anumite informații:

– *Excuse me, where are the women’s shoes? Mă scuzați, unde se află încălțăminte pentru femei?*

– *Fourth floor.* *Etajul patru.*

– *Excuse me?* *Poftim?*

– *Fourth floor.* *Etajul patru.*

Lingvistul urmărea răspunsul oferit, iar întrebarea repetată avea drept scop verificarea varierii variantei de răspuns: a doua oară locutorii se străduiau să vorbească mai clar, într-o formă mai cultă. Rezultatele studiului efectuat au demonstrat că angajații de culoare („Les Noirs”), care ocupă posturi mai înalte, pronunță „r” similar modulului de pronunțare al sunetului de către cei de rasa albă („les Blancs”), pe când angajații de rasă negroidă, în posturi subalterne, pronunță „r” mai puțin: la Saks, 30 % din angajații intervievați pronunță „r” în ambele cazuri de răspuns, la Macy’s – 20 %, iar la S. Klein – 4 %. Astfel, lingvistul a observat că limba variază în funcție de statutul social al interlocutorului, dar și în funcție de diferența de vârstă.

Variabilitatea stilistică este de asemenea social determinată: într-un context formal, majoritatea locutorilor tind să utilizeze o limbă mai „cizelată”, specifică așa-numitei „clase superioare”. Limba niciodată nu este identic vorbită de locutori sau de diversele grupuri sociale. În acest context, Lilia Răciulă [5] menționează că abordarea variabilității presupune delimitarea planului general (obiectiv) al limbii de cel individual (subiectiv)

al vorbirii, adică, delimitarea variabilității limbii de variabilitatea vorbirii. În opinia lingvistei, variabilitatea se conturează ca „o relație între prezența variantelor în limbă (la toate nivelurile lingvare) și variațiile mijloacelor de exprimare în vorbire (stilurile individuale), idee pe care o împărtășește și F. Gadet.

Că literatura constituie un element de cultivare și dezvoltare (nu doar pentru clasa socială elevată) se știe foarte bine. Or, „suntem ceea ce citim”. Mai nou, am spune că „suntem și ceea ce privim, ce audiem”, căci acum ne aflăm într-o perioadă când mass-media se impune vertiginos, surclasând literatura chiar. Se observă o tendință a cititorilor, a telespectatorilor de a adopta în mod inconștient un anumit comportament, fel de a vorbi sau chiar manieră de a gândi, o însușire a valorilor promovate de cartea citită sau de emisiunea televizată vizionată, ceea ce poate avea atât o influență pozitivă, cât și una nefastă. Literatura poate să-ți lărgescă orizonturile, să te introducă în lumi la care doar ai visat, să te raporteze la alte grupuri sociale, să te conecteze la mințile celor mai mari și renumiți învățați, scriitori, critici, lingviști, jurnaliști etc., să-ți dezvolte personalitatea, cugetul și, cel mai simplu și firesc, să-ți îmbogățească fondul lexical.

Factorii externi sau extralingvistici, am spune noi, sunt acei factori care influențează limba „din afară”. În această ordine de idei, L. Martinet se referă la îmbogățirea vocabularului unei limbi, căci toate fenomenele, „naturale” sau „politice”, cer noi mijloace de exprimare, noi termeni sau doar o actualizare a celor existenți.

F. Gadet [6], în *Le français populaire*, distinge de asemenea o serie de factori care influențează evoluția unei limbi și provoacă diferențierea acesteia:

- factorii intralingvistici (intrasistemici) – restructurări de optimizare în interiorul sistemului structural al limbii (forma „mangerai” a viitorului prezent riscă a fi confundată omofonic cu condiționalul, de unde apare tendința de a fi înlocuită cu „je vais manger”.)
- factori interlingvistici (intersistemici) – fenomene descrise precum interferențe – împrumuturile, eliminarea variantei native a unui lexem din limba dominantă în favoarea unui omolog din altă limbă.
- factori extralingvistici (extrasistemici) – așa-numiții factori sociolingvistici – contactul lingvistic, statutul limbii, gradul de asimilare, schimbările sau variațiile tehnologice, culturale, economice, politice etc.

Lingvistica actuală abordează teoria variabilității prin prisma celor două direcții de cercetare ale ei: internă și externă. Cele de mai sus fiind spuse, putem să trecem nemijlocit la clasificarea varietăților de limbă propusă de Eugen Coșeriu: „În orice limbă (...) deosebim o varietate în spațiu (diatopică), o varietate între păturile socioculturale ale comunității (diastratică) și o varietate de expresie, în acord cu circumstanțele vorbirii – o varietate stilistică (diafazică)” [7]. Potrivit savantului Eugen Coșeriu [8], oricare limbă naturală se concretizează în trei tipuri fundamentale de diferențe (din perspectiva direcției de cercetare internă):

1) diferențe în spațiul geografic – varietatea *diatopică*, care generează unități sintactice sau variante teritoriale precum ar fi: dialectele, subdialectele, graiurile;

2) diferențe între straturile socioculturale ale comunității lingvistice – varietate *diastratică*, adică, unitățile sinstratice, așa-numitele dialecte sociale: profesionalisme, jargonisme, argotisme, vulgarisme, termeni tehnici și științifici etc.;

3) diferențe între tipuri de modalități expresive reprezentate prin varietatea *diafazică* (numită și varietate situațională sau stilistică), care desemnează unitățile sinfazice – variante stilistico-contextuale.

Însă la Coșeriu nu vedem reliefat și aspectul variabilității limbii prin prisma variației *diacronice* sau diferențierea temporală a lexicului limbii, divizat în strat lexical neologic și un alt strat – arhaic. Acest aspect al diferențierii este bine identificat în compartimentul stratificării funcțional-stilistice a lexicului la V. Bahnaru [9, p. 124].

Amintim aici și varietatea propusă de F. Gadet – varietatea *diamezică*, care abordează diferențele incontestabile dintre limba vorbită și limba scrisă, cea din urmă având o formă mult mai elevată, prin utilizarea limbii standard literare și a unui registru mai cizelat, mai savant.

Françoise Gadet [10] distinge două tipuri de variație: variația în funcție de locutori (des usagers) și variația în funcție de uz. Primul tip cuprinde: *variația diacronică*, istorică (evoluția limbii în diacronie, de exemplu, româna marilor cronicari și româna literară la etapa actuală); *diatopică* – spațială sau regională (dialectele, graiurile, regiolectele – dacoromâna, aromâna, meglenoromâna, graiul maramureșean, moldovenesc etc.); *diastratică* – socială, demografică (limba tinerilor vs. persoanelor în etate, mediul rural vs. mediul urban, diverse medii profesionale sau nivele de studii etc). În ultimul tip menționat includem și sociolectul – variația ce se referă la poziția socială, tehnolectul – variația ce se referă la profesia sau specializarea locutorului și idiolectul – selecția cuvintelor, structura frazelor, expresiile, maniera de a pronunța.

Variația în funcție de uz, în viziunea lui F. Gadet, este reprezentată de variația *diafazică* (situațională sau stilistică) și anume de tendința locutorilor de a se adapta contextului sau situației de comunicare, tendință menționată anterior.

Atât variația în funcție de locutori, cât și cea de uz se manifestă în cadrul tuturor nivelurilor limbii: fonetic, morfologic, sintactic și lexical. Într-o altă lucrare a sa, F. Gadet [11, p. 84] susține că această concepție – a divizării variației în funcție de uz și de locutori, trasează limite, or nu există locutor fără a fi raportat uzului și nu există identitate sociolingvistică fără a interacționa.

De aceeași părere este și conaționalul său T. Bulot [12]. Lingvistul, în încercarea de a distinge variabilitatea externă a limbii de cea internă, susține că diferența consistă între factorii externi, care permit explicarea diverselor varieri ale limbii prin fapte non-lingvistice și factorii interni, care explică diversitatea formelor lingvistice prin fapte de ordin lingvistic. Cercetătorul francez propune, de asemenea, un ansamblu din cinci dimensiuni: diacronic, diatopic, diastratic, diafazic și diegenic, cu variabilele lor: istorică, socială, geografică, de interacțiune și sexuală. Fiecare dimensiune poate fi distinsă printr-un factor (extern) – timp, spațiu, grup social, interacțiune, gen, iar fiecare formă este determinată de un „lect”: cronolect, regiolect/topolect, sociolect, idiolect, sexolect.

Însă o astfel de clasificare creează impresia că un tip de variație exclude pe altul. Pentru a elucida acest aspect problematic, lingvistul intervine cu explicațiile de rigoare: „factorul de *timp* face trimitere la anumite situații cunoscute, recurente, în care un locutor în etate sau mai tânăr realizează că el nu vorbește ca celălalt; prin factorul *spațiu* observăm că nu doar că nu se vorbește la fel în limitele unui anumit teritoriu, dar că orice loc este un „purtător de identitate” și poate produce aceleași efecte (cartierele orașelor, de exemplu); factorul *grup social* conturează faptul că orice locutor poate categorisi pe ceilalți sub aspect social (chiar dacă pare a fi ceva imoral) prin raport la propria formă de limbă utilizată; factorul interacțiune reflectă un fapt deja stabilit; *situația de interacțiune* (Cu cine? Când? De ce? Asupra cărui subiect?) influențează alegerile lingvistice ale locutorului; și, finalmente, *factorul de gen* redă o realitate socială ușor observabilă: femeile au o latitudine de uz a limbii mai amplă decât a bărbaților.

La D. Stosic [13] găsim aceeași tipologie, desprinsă din prezentarea factorilor care produc varierea unei limbi: factorii geografici (diatopică), care produc diversele limbi și dialecte, timpul (diacronică) care conturează evoluția limbii, stratificarea socială (diastratică) – fiecare individ al unei comunități de locutori are propriile habititudini verbale și diafazică, în funcție de context, se apelează la un registru lingvistic adecvat.

L. Gudrun și I. Léglise [14] susțin că tipologia variabilității (cu cele cinci dimensiuni ale sale) are în vizor locutorul: pe de o parte se regroupează variația interpersonală (în funcție de indivizi – diverse locuri, perioade de timp, în funcție de mediu și respectiv poziție socială) și variația interpersonală (în funcție de uz și registru/mijloace utilizate, de unul și același locutor în diverse situații și contexte). Însă chiar și ei consideră că decuparea în tipuri de variere ar presupune o discontinuitate, căci diatopicul, diastraticul și diafazicul interacționează în permanență. Chiar dacă sunt analizate separat, tipurile de variație nu pot fi izolate, funcționând concomitent în cadrul tuturor nivelurilor linguale.

Reperând clasificările propuse de lingviștii din întreaga lume, putem susține cu certitudine că limba, prin varietățile sale, este mai bogată, mai complexă, dinamică și „primitoare” de noi modificări, lăsându-se ușor modelată de factorii interni și externi.

Referințe bibliografice

1. Coșeriu E. *Unitatea limbii române – planuri și criterii*. În: Limba română și varietățile ei locale. București: Editura Academiei Române. 1995, p. 11-19.
2. Coșeriu E. *Unitatea limbii române – planuri și criterii*. În: Limba română și varietățile ei locale. București: Editura Academiei Române. 1995, p. 16.
3. Meisner Ch. La co-variation stable en ‘français parlé’ existe-t-elle? Une analyse de corpus. În: Variante et variété. Introduction aux Actes du VIe Dies Romanicus Turicensis. Cristina Albizu, Hans-Jörg Döhla, Lorenzo Filipponio, Marie-Florence Sguaitamatti, Harald Völker, Vera Ziswiler, Reto Zöllner. http://www.rose.uzh.ch/dam/jcr:fffff-f685-5d97-ffff-ffffcbfcd608/Meisner2013_La_co_variation.pdf (vizitat 05.09.2017).

4. Martinet L. *Variabilité linguistique et situations de contact de langues: Modélisation de l'influence de la structure des réseaux sociaux*. 2011. <http://perso.ens-lyon.fr/lucie.martinet/recherche/interet/fr/GrapheSociauxLinguistique.pdf> (vizitat 06.09.2017).
5. Răciulă L. *Variabilitatea diafazică în cadrul unor serii stilistico-istorice*. Chișinău: Bons Offices. 2010, 189 p.
6. Gadet Fr. *Le français populaire*. Paris: PUF. Coll. „Que sais-je?”. 1997, 127 p.
7. Coșeriu E. *Unitatea limbii române – planuri și criterii*. În: *Limba română și variațiile ei locale*. București: Editura Academiei Române. 1995, p. 16.
8. Coșeriu E. *Lecții de lingvistică generală*. Trad. Bojoga E. Chișinău: Editura Arc. 2000, p. 263.
9. Bahnaru V. *Elemente de lexicologie și lexicografie*. Chișinău: Editura Știința. 2008, p. 128.
10. Gadet F. *La variation sociale en français*. OPHRYS. 2007. 186 p. (https://books.google.md/books?id=MiGjCgAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Francoise+gadet+la+variation&hl=ru&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=Francoise%20gadet%20la%20variation&f=false)
11. Gadet F. *La langue et le sociolinguistique*. Modyco: Universite de Paris – X Nanterre. p. 84.
12. Bulot T. *Variations et normes d'une langue*. În: Bulot T., Blanchet P. *Dynamiques de la langue française au 21ième siècle: une introduction à la sociolinguistique*. 2011. <http://www.sociolinguistique.fr/cours-4-1.html> (vizitat 10.09.2017).
13. Stosic D., Fagard B. *Formes et sens: de l'unicité à la variabilité*. În: Armand Colin. *Langages*. n° 188. 2012/4. p. 3-24. <https://www.cairn.info/revue-langages-2012-4-page-3.htm> (vizitat 10.09.2017).
14. Gudrun L., Léglise I. *Variations et changements linguistiques*. În: Wharton S., Simonin J. *Sociolinguistique des langues en contact*. ENS Editions. 2013, p. 315-329. <https://hal.archives-ouvertes.fr/halshs-00880476/document> (vizitat 08.09.2017)